

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Гарбери Ірини Володимирівни
«КОНЦЕПТ ЛЮДИНА У ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ
УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК», представлену на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії)
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(035 – Філологія)
(Вінниця, 2018. 175 с.)

Для усвідомлення світобудови вчені безкінечно ділять світ на сегменти, наділяючи їх категорійністю, вивчають зв'язки між ними з різних точок зору. Застосування когнітивного підходу, що зародився у межах науки про душу людини (психології), до вивчення мовлення людини та його знакового втілення – мови вкотре засвідчило нерозривність, взаємозалежність ментальних процесів та мовлення, виправданість антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, який зародився ще у працях В. фон Гумбольдта, а згодом, уже у ХХ ст. послугував підставою для виникнення нової школи у мовознавстві, що об'єднала цілу когорту дослідників, праці яких відображають систему поглядів, відмінну від класичного підходу до вивчення мови.

Концептуальний аналіз виявився одним із найактуальніших у мовознавчих дослідженнях останнього десятиліття, упевнено увійшов до активного наукового ресурсу, став об'єктом осмислення і оперування не лише лінгвістів, але й психологів, культурологів, філософів.

Проблема репрезентації концепту *людина* перебувала у фокусі студій багатьох дослідників. До вивчення конструкцій, що виражають «людський вимір» у мові, зверталися на матеріалі різних мов: української та англійської (Н. Філіпова), німецької (Л. Близнюк), кримськотатарської (О. Симанська); досліджували образно-перцептивні вербально закріплені смисли концепту *людина* / нім. *Mensch* на матеріалі твору сучасного німецького письменника Томаса Бруссіга «Герої як ми» (Г. Новак, Ю. Лещук); моделювали концепт *людина* як міжфреймове утворення, що інтегрує п'ять базових фреймів (предметний, акціональний, таксономічний, посесивний і компаративний) у ченелінг-дискурсі Крайона (Т. Петрик); описували індивідуально-авторське

осмислення й особливості вербальної репрезентації концепту *людина* на різних етапах формування ідіостилю Ліни Костенко (О. Крупко); висвітлювали вербалізацію концепту *людина* фразеологічними одиницями з компонентом-назвою речовини в російській мові (Т. Сичова) та ін.

Проте дослідження процесу вербалізації концепту *людина* на матеріалі фразеології східностепових українських говірок, що функціонують у населених пунктах Донецької області, в українській мові не знайшло адекватного відображення, тому існує відчутна потреба у фундаментальних розвідках, де було б цілісно схарактеризовано специфіку вербальної об'єктивації концепту засобами ареальної фразеології та структуровано концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок, з'ясовано систему кодів культури та міжкодових переходів концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок. Це визначає актуальність роботи І. В. Гарбери й важливість її для українознавчих досліджень, зокрема в галузі когнітивної лінгвістики. Обґрунтування вибору теми дисертації зумовлено потребою структурно-семантичного опису фразеологічних одиниць східностепових українських говірок, що репрезентують концепт *людина*, із опертям на систему кодів культури та з укладанням відповідної лінгвістичної бази даних.

Мова в міждисциплінарному ракурсі є не просто вираженням природної людської здатності та потреби в комунікації. Вона є складним символічним медіатором між людиною, її культурним, історичним, соціальним досвідом, психологічною суб'єктивністю та довкіллям. Тому, на наш погляд, когнітивна лінгвістика і є тим підходом, методологічна база якого уможливило адекватний аналіз усіх аспектів, пов'язаних із життєдіяльністю людини.

Дослідження концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок у семантичному, когнітивному, емпіричному аспектах відповідає сучасним підходам до вивчення мовних явищ, оскільки враховує параметри як традиційної, так і нової лінгвістичної парадигми.

Дисертантка чітко визначила мету, об'єкт і предмет дослідження. Новизна дисертаційної роботи полягає в самій постановці проблеми. Репрезентована робота є важливою спробою комплексно представити концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок; сформувати корпус фразеологізмів східностепових українських говірок із архісемою 'людина'; змодельовати лінгвістичну базу даних «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» із опертям на ідеографічну, аксіологічну, структурну класифікації фразеологізмів; інтегрувати ідеографічний опис концепту *людина* й проаналізувати його вторинну семіотичну систему, тому наукова новизна дисертації не викликає жодних сумнівів.

І. В. Гарбера використовує методи дослідження, адекватні меті та завданням, поставленим у роботі, а саме: загальнонаукові (*спостереження, методи індукції та дедукції, описовий, статистичний*) і спеціальні (*методи концептуального аналізу, тематичних полів, параметричного аналізу семантичної структури фразеологізму, компонентного аналізу*) методи для структурування концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок із послідовним виокремленням поняттєвого, образного, значеннєвого й оцінного складників. *Метод опитування* інформантів використано для збирання ареальних фразеологічних одиниць (АФО).

Опонована робота виконана в межах загальної наукової теми кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер державної реєстрації 0115U000088). Тема дисертації затверджена вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол №2 від 02.03.2015 р.).

Дисертаційна робота має логічно впорядковану структуру, яка відображає етапи дослідження, детальний аналіз фактичного матеріалу, його

теоретичне осмислення, узагальнення й формування висновків. Рівень аналізу, запропонований у трьох розділах, – дає підстави високо оцінити лінгвістичну підготовку І. В. Гарбери.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень, списку використаної літератури (213 позицій), списку джерел (17 позицій) та двох додатків. Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок, із яких – 175 сторінок основного тексту.

У *вступі* дослідниця обґрунтувала доцільність вибору теми дисертації, коректно сформулювала актуальність, мету й завдання роботи, визначила об'єкт і предмет, методи, методологічну базу, наукову новизну дослідження, окреслила теоретичне і практичне значення роботи та подала інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок» Ірина Володимирівна проаналізувала основні напрямки наукового осмислення сутності концепту в сучасній лінгвістичній парадигмі; схарактеризувала вербальну об'єктивацію концепту засобами ареальної фразеології; подала узагальнену структурну організацію концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок, обґрунтувала методи дослідження та визначила поняттєво-термінологічний апарат дисертаційної роботи.

Обґрунтовуючи свій погляд на досліджуваний об'єкт, авторка з'ясовує значення термінів «концепт» і «поняття», розмежовує їх, досліджує етапи напрацювання дефініції: «культурний концепт» → «лінгвокультурний концепт» → «лінгвоконцепт», подає синонімічний ряд до терміна «концепт»: «архетип», «гештальт», «культурема», «лінгвокультурема», «логоепістема», «ментефакт», «прототип», «символ», «стереотип» тощо.

Дисертантка детально описує погляди на концепт як епістемічне, психоментальне, етнокультурне утворення. Описуючи епістемічний аспект, авторка наголошує на тезі про конкретну прагматичну роль концептів, оскільки «когнітивно-комунікативне вивчення мовленнєвої діяльності своїм

об'єктом визначає фігуру, що одночасно об'єднує в собі особу творця мови, її безпосереднього користувача та спостерігача за різними діями і процесами, що в ній постійно відбуваються» (с. 30).

Ірина Володимирівна Гарбера стверджує, що концепт є також національним образом (ідеєю, символом), ускладненим ознаками індивідуального уявлення, витлумачує поняття «мовна картина світу», визначає склад концепту та такі його ознаки, як: оперативна змістова одиниця свідомості, мислення, пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови мозку; результат пізнавальної діяльності; когнітивно-базисна підсистема думки; квант знання; дискретне ментальне утворення; внутрішньо динамічна інформаційна структура; ідея, реконструйована через різнорівневе мовне вираження та позамовну реалію (за допомогою асоціативних зв'язків); згорнутий глибинний смисл предмета; змістова форма кодування та збереження інформації, пов'язана з психікою людини та національно-культурно маркована, таким чином подає власне розуміння концепту.

Аналізуючи концепт у рамках психоментального утворення, дослідниця подає погляди таких учених, як С. Аскольдов-Алексєєв, Д. Ліхачов, А. Бабушкін, О. Єфименко, О. Залевська, Т. Хайчевська, І. Штерн.

У рамках аналізу етноконцепту дисертантка детально описує погляди С. Воркачова, який виокремлює три основні підходи до визначення статусу концепту в лінгвістиці загалом та лінгвокультурології зокрема; залучає дослідження І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Колесова, Ю. Степанова, В. Карасика, В. Маслової.

У розрізі інтегративного підходу до визначення концепту дисертантка виводить власну дефініцію, яка враховує всі проаналізовані підходи до його визначення (серед яких огляди і А. Приходька, і А. Загнітка, і Ж. Краснобаєвої-Чорної тощо). Також Ірина Володимирівна Гарбера стверджує, що визначення найпродуктивніших шляхів інтерпретації

концепту, його вербальної об'єктивації постає однією з актуальних проблем концептивістики, способи вербальної об'єктивації концептів вона подає у таблиці 1.1. (с. 51): лексична, синтаксична, фразеологічна.

Щодо дослідження фразеології східностепових українських говірок у кінці ХХ – початку ХХІ століття, авторка описує основні напрямки її вивчення та зазначає мовознавців, які студіювали цю проблему. Особливо зупиняється на завданні структурування концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок.

Опираючись на кваліфікаційні ознаки концепту, різні погляди щодо його структурної організації, специфіку вербальної об'єктивації концепту засобами ареальної фразеології, концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок І. В. Гарбера членує на: поняттєвий складник із актуалізацією різних сем, зафіксованих у тлумачному, філософському, психологічному, соціологічному, культурологічному, асоціативному словниках і словнику символів (у рамках цього складника виділяє: а) *людина* у тлумачних словниках; б) *людина* у філософському словнику; в) *людина* у психологічних словниках; г) *людина* в соціологічних словниках; г) *людина* в культурологічному словнику; д) *людина* в словнику символів; е) *людина* в асоціативному словнику); образний складник, представлений у студіюванні системою кодів культури; значеннєвий складник; оцінний складник.

У п. 1.3.2. дисертації розкрито прийоми аналізу, які авторка використовує у своєму дослідженні. Підготовка праці з діалектології включає етап впорядкування вихідної емпіричної бази, методологія дослідження цілком відповідає завданням, визначеним у роботі та вирішуваним І. В. Гарберою.

У другому розділі «Вторинна семіотична система концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок» І. В. Гарбера проаналізувала коди культури як визначальний інструмент інтерпретації фразеологізмів. Дисертантка стверджує, що код культури – це вторинна

знакова система, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний та духовний світи людини й репрезентована різними етнокультурно маркованими мовними одиницями (у межах роботи – АФО) (с. 81 – 82).

Авторка виділила 18 кодів культури: 1) соматичний (частини тіла людини (рідше – тварини) й продуктів її життєдіяльності); 2) предметний (предмети побуту, одягу, житла); 3) зооморфний (тварини, земноводні, птахи, комахи); 4) антропний (номінації людини); 5) фітоморфний (рослини, дерева, квіти, плоди); 6) природний (явища природи, стихії, об'єкти ландшафту); 7) гастрономічний (страви, продукти харчування); 8) духовний (моральні й культурні цінності); 9) квантитативний (числа, одиниці виміру); 10) темпоральний (часові відрізки); 11) міфологічний (релігійні і надприродні уявлення, герої міфів, казок, легенд, літературних творів); 12) акціональний (дії, процеси); 13) сенсорний (фізичні відчуття й емоції, почуття, стани); 14) спатіальний (простір); 15) кваліфікативний (риса характеру людини); 16) мовленнєвий (вербальне мовлення, спілкування); 17) колоративний (кольори); 18) геометричний (геометричні тіла, фігури). Кожен код ґрунтовно проаналізовано і щодо квалітативного, і щодо квантитативного наповнення, наведено приклади.

Дисертантка висновковує, що колоративний (моделює образи символічних кольорів) та геометричний (моделює образи геометричних тіл, фігур) коди функціонують лише в складі міжкодових переходів (197 АФО репрезентують двокомпонентні міжкодові переходи, 21 АФО – трикомпонентні).

У третьому розділі «Лінгвістична база даних «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок»: структура та функції» заслуговує на позитивну оцінку подання дисертанткою узагальненого досвіду науковців Донецького національного університету імені Василя Стуса щодо позиціонування бази даних як одного із найефективніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних

загалом, і фразеологічного фонду мови зокрема (праці А. Загнітка, І. Данилюка, Ж. Краснобаєвої-Чорної, Г. Ситар).

Реалізацію ідеї авторка здійснила через аналіз інфологічного етапу проектування ЛБД, завданнями у роботі постають: 1) формування корпусу АФО східностепових українських говірок з архісемою 'людина'; 2) визначення класифікаційних типів АФО за ідеографічним, аксіологічним, структурним параметрами; 3) опрацювання переліку кодів культури та міжкодових переходів аналізованого концепту; 4) моделювання словникової статті АФО; 5) укладання проектної таблиці ЛБД.

Дисертантка окреслює такі структурні елементи фразеосемантичного поля «Людина» в східностепових українських говірках: 8 фразеосемантичних груп – 93 фразеосемантичні підгрупи – 706 фразеологічних одиниць.

У третьому розділі дисертантка наголошує, що алгоритм укладання бази даних «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» включає кілька етапів (див. рис 3.1 – 3.8.).

Також авторка зазначає, що база даних «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» створена в програмному середовищі Microsoft Office Access. Під час опрацювання використано: таблицю даних, яка містить словник АФО; запити, що відповідають за вибірку даних із таблиці за вказаними параметрами; форми, які є сторінками в меню; макроси, що забезпечують навігаційні дії в розділах меню ЛБД.

Фрагменти ЛБД «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» представлено на рис. 3.9 – 3.15.

У розділі подано чітку покрокову інструкцію входження в головне меню створеної бази даних і користування словниковими статтями, до яких входить сам фразеологізм, його значення, віднесеність до КК, трьох зазначених класифікацій, контекст уживання. Головне меню представлено розділами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика», що цілком відповідає структурним

складникам концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок.

Варто відзначити, що опонована робота є завершеною працею, загалом характеризується власною науково виваженою концепцією, чітким змістом, переконливими ілюстраціями.

Заслужують на увагу лаконічно й чітко сформульовані висновки до кожного із трьох розділів дисертації, а також загальні висновки роботи.

Погоджуємося з І. В. Гарберою, що перспективним видається подальше вивчення концепту *людина* в українській діалектній фразеології з розширенням ареалів студіювання, що уможливить здійснення вичерпного опису аналізованого концепту у фразеології сучасної української мови.

Список використаної наукової літератури та джерельної бази оформлено відповідно до вимог наукових фахових видань України, він містить праці іноземними мовами, а також багато тих наукових розвідок, які видані впродовж останніх п'яти років.

Результати дослідження апробовано на 8 міжнародних наукових конференціях, симпозіумах і семінарах, викладено в 12 публікаціях, 5 із яких – у фахових наукових виданнях України (з них 1 – у міжнародному науково-метричному виданні), 1 – у іноземному періодичному науковому виданні, 2 – у матеріалах наукових конференцій України, 1 – у збірнику матеріалів закордонної конференції, 3 – в інших наукових виданнях.

На підставі докладно презентованої проблематики дисертаційної роботи І. В. Гарбери маємо високо оцінити результати, представлені в роботі.

Дисертація І. В. Гарбери – ґрунтовне дослідження, що носить самостійний характер і виконане на належному теоретичному рівні.

Принципових зауважень до загальнотеоретичних положень, викладених у роботі, немає. Зазначемо деякі дискусійні моменти, які спонукають до роздумів, та висловимо побажання:

1. У роботі натрапляємо на визначення понять «ментальність» та «менталітет»: «ментальність – це спосіб бачення світу загалом»,

«менталітет – набір специфічних когнітивних, емотивних і поведінкових стереотипів нації» (с.41), які в тексті є власне висновком щодо поглядів С. Воркачова. Проте жодного опертя на словникові дефініції дисертантка не подає, хоча в першому розділі акцентує увагу на концепті як ментальному утворенні, так само авторка не зазначає і власне розуміння цих термінів або погодження з думкою авторитетних науковців.

2. На сторінці 87 дисертантка аналізує соматичний код фразеологізмів, що входять до словника концепту *людина*. Серед інших авторка виявляє і такі показники соматичного коду культури, як продукти життєдіяльності людини, до яких, крім слини, поту тощо, відносить і дихання. При процесі обміну речовин у організмі виникає певна кількість органічних сполук – це продукти розпаду, частина яких використовується клітинами. Основна ж їх кількість видалається з організму природним шляхом за допомогою видільних (екскреторних) органів.

Тому вважаємо, що дихання – це не продукт життєдіяльності людини, а процес, необхідний для життєдіяльності людини, тоді як усі інші, зазначені Іриною Володимирівною, є продуктами результату життєдіяльності людини. Тому їх потрібно б було розмежувати при аналізі.

3. У роботі Ви пояснюєте кожен культурний код, проте значення не завжди подані однотипно, наприклад, «**вавка + голова**» (ЛСВ ‘дурнувата людина’ *вавка в голові (в кого)*); «**вухо + спина**» (ЛСВ ‘засмутитися’ *покласти вуха на спину*); «**губа + язик**» (ЛСВ ‘бути чванливим’ *і через губу язика не просунути*); **дух** (ЛСВ ‘сильне потрясіння’ *аж дух забиває (кому)*) (див. с. 90), проте, на нашу думку варто було б обрати однаковий тип пояснення значення ЛСВ, адже це не лише *дурнувата людина*, а й *чванлива людина*, *засмучена людина*, *людина, що пережила потрясіння* тощо. Також подекуди виникає питання щодо фразеологізмів на кшталт (*жаба даве (в кого)*) (с. 96), у роботі подано цей зооморфізм як ознаку засмученої людини, хоча відоміше значення – заздрісна людина. Не зазначено, чи це відповідь інформанта, чи авторське тлумачення.

4. У межах аналізованого концепту І. В. Гарбера зазначає, що негативнооцінні АФО утворюють найбільшу групу, складаючи 81,87% від опрацьованого матеріалу, позитивнооцінні АФО становлять 12,89% опрацьованого матеріалу; нейтральнооцінні АФО – найменша за численністю група (5,24%). Виникає питання: чи натрапляли Ви на АФО з дифузною оцінкою (можливо контекстуальне значення?).

Проте висловлені вище міркування не можуть знизити загальної високої оцінки проведеного дослідження. Основні здобутки праці, її концептуальні положення, повнота висновків, їх відповідність поставленим меті й завданням, методологічні прийоми є самодостатніми і принципових зауважень не викликають.

Автореферат повністю відповідає дисертаційній роботі, і публікації цілком відображають основні положення і зміст дослідження.

Уважаємо, що наукове дослідження **«Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»** Ірини Володимирівни Гарбери повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

Л.М. Марчук

Л.М. Марчук засвідчую

І.С. Болдир